

DEDE KORKUT KİTABI'NDAKİ BİR KELİMENİN SIRRI*

The Secret of a Word in The Book of Dede Korkut

Prof. Dr. Vugar SULTANZADE**

ÖZ

Makale, *Dede Korkut Kitabı*'nın Dresden nüshasında (sayfa: 100b, satır: 11) geçen ve farklı araştırmacılar tarafından farklı okunan بيلدقده kelimesinin nasıl okunması gerektiğini tartışmaktadır. Bu kelime *Kan Turalı* boyunda şu soylamada geçer: “Kalkubanı Selcan hatun тұрдуғунда, yelisi қара қазлық атұң bindüğüңде, babamın aғ ban [evi] eşigine düşüğüңде, Oғuzıң ala gözli kızı gelini بيلدقده her kişi sözün söyledükde sen orada тұрасın öginесin, ‘Kan Turalı zebün oldı, at ardına aldum, çıқdım’ diyesin.” Dresden nüshasının harekesiz olması ve kelimenin konuşma diline has olduğundan dolayı anlaşılmasının, onun doğru okunmasını zorlaştıran sebeplerden olmuştur. Bazı araştırmacılar kelimeyi *boyladukda* olarak okumuş, onu ‘boyladığı zaman’ (O. Ş. Gökyay; M. Ergin; G. Lewis) veya ‘dikkatle dinlediğinde’ (S. Özcelik) olarak anlamlandırmışlar. Kelime, ‘toplandığında’ anlamında *yığıldukda* (S. Tezcan, M. Kaçalın, G. Pehlivan), ‘bildiğinde’ anlamında *bildukda* (F. Zeynalov, S. Alizade), ‘yaylaya çıktığında’ anlamında *yayladukda* (V. V. Bartold) olarak da okunmuştur. Bahsedilen okunuşların ya biçim itibarıyla ya anlamına göre ya da her iki yönüyle kabul edilemez nitelikte olduğu, makalede gerekçeleri ile ortaya konmuştur. Bu okunuşlarda özellikle fiilin failinin “Oğuz’un kızı, gelini” olduğu, yani fiilin kadınlara has bir eylem için kullanıldığı göz ardı edilmiştir. Böylelikle, metni doğru anlamak ve anlamlandırmak için yeni bir okunuş ileri sürülmesi zorunlu olmuştur. Makalede kelimenin, genellikle kadınlardan kullanılan *buy/ bty* ünlemi üzerine *-la* fiil yapım eki ve *-dukda* zarf-fiil eki getirilmesi suretiyle oluştuğu iddia edilmiş ve bu okunuşu destekleyen deliller gösterilmiştir. Yeni öneride kelimenin yazılış biçimiyle okunuş biçimi arasında aykırılık olmaması, anlam itibarıyla bağlama uyması, geçişsiz fiil olarak bulunduğu nesnesiz cümlenin sentaktik bütünlüğünü bozmaması ve kadınlara has bir eylem belirtmesiyle özne ile uyumu göz önünde bulundurulmuştur.

Anahtar Kelimeler

Dede Korkut Kitabı, Kan Turalı, kadın dili, ünlem, *-la* yapım eki.

ABSTRACT

The article discusses how should one read the word بيلدقده that appears in the Dresden manuscript (page: 100b, line: 11) of *The Book of Dede Korkut*. The word, which read differently by different researchers, appears in the following verse in *The Story of Kan Turalı*: ‘Princess Saljan, when you rise up, when you ride the black-maned Kazilik horse, when you dismount at the threshold of my father’s white pavilion, when the chestnut-eyed daughters and daughters-in-law of the Oghuz بيلدقده when everyone says her say, you will stand there and boast, you will say, “Kan Turalı was helpless; I led the way on my horse and he followed after” (trans. G. Lewis). The character of the Dresden manuscript, written without *hareke*, and the colloquial character of the word in question made it difficult to understand, that is why there are different readings of the word. Some researchers have read the word as *boyladukda* and given the meaning as ‘when they tell their stories’ (O. Ş. Gökyay; M. Ergin; G. Lewis) or as ‘when they listen carefully’ (S. Özcelik). The word has also been read as *yığıldukda* ‘when they gather’ (S. Tezcan, M. Kaçalın, G. Pehlivan), *bildukda* ‘when they know’ (F. Zeynalov, S. Alizade), *yayladukda* ‘when they summer’ (V. V. Bartold). The article presents the reasons why these readings are not formally or semantically (or both) acceptable. Particularly, the fact that the subject of the verb is “the daughters and daughters-in-law of the Oghuz”, that is, the verb should be a female action word, was ignored in these readings. Thus, it was necessary to introduce a new reading to understand and interpret the text correctly. It is argued in the article that the word is formed by adding the verb-forming derivational suffix *-la* with the gerundium suffix *-dukda* to the interjection root *buy/ bty*, which is generally used by women. The new proposal is supported by arguments that take into consideration the consistence with the written form of the word, its coherence with the context, its integrity with the syntactic environment as an intransitive verb and its semantic agreement with the subject as a female action word.

Key Words

The Book of Dede Korkut, Kan Turalı, female language, interjection, derivational suffix *-la*.

* Geliş tarihi: 20 Nisan 2017 - Kabul tarihi: 20 Ağustos 2019

Sultanzade, Vugar. “Dede Korkut Kitabı’ndaki Bir Kelimenin Sırrı” Millî Folklor 123 (Güz 2019): 31-39

** Doğu Akdeniz Üniversitesi Türkçe Eğitimi Bölümü, Gazimağusa, KKTC/ Mersin-10, Türkiye, vugar.sultanzade@emu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-3587-9281

1. Giriş

Toplumun farklı ölçütlere göre sınıflandırılması, mesela, bölgelere, mesleklere, sosyal sınıflara göre gruplara ayrılması, dilde de yansımaları bulur. Ağızlar, meslek dilleri, argolar vs. bu yansımanın örnekleridir. Dilden istifade cinsiyete göre de değişir. Yapılan araştırmalar (Labov 1972; Coates 1986; Xia 2013; vs.) dilin bütün katmanlarında kadın ile erkek kullanımını arasında belirli farklar olduğunu ortaya koymuştur. Bu, mesela, kelime hazinesinden istifadede kendini gösterebilir; söz gelimi, Türkçede *ayol* kelimesi genellikle kadınlar tarafından kullanılır. Halk edebiyatı örneklerinin veya tarihî edebî kaynakların dilinin bu yönünün incelenmesi sadece toplumdilbilim açısından değil, kelimele- rin doğru algılanması ve anlaşılması, metin tamiri bakımından da önem arz etmektedir. *Dede Korkut Kitabı*'nın bu bakış açısıyla incelenmesi, farklı araştırmacılar tarafından farklı okunan ve tartışmalara sebep olan kelimelerden birinin sırrının çözülmesinde belirleyici olabilir. Söz konusu kelime *Kan Turalı* boyunda geçer. Belli olduğu üzere, bu boy Vatikan nüshasında yoktur, sadece Dresden nüshasında yer almaktadır. Bu nüshanın harekesiz olması ve kelimenin, aşağıda görüleceği üzere, yazı dilinden ziyade konuşma diline has olması hasebiyle anlaşılmasa, onun doğru okunmasını zorlaştıran sebeplerden olmuştur.

Metinde بيلدقة şeklinde yazılmış söz konusu kelime, savaşta yaralanmış ve atı öldürülmüş Kan Turalı'nın, düşmanı yenmekte ona yardım eden

Selcan Hatun'un atının terkinde "yağı basıldıktan, düşmen sındıktan" sonra savaş meydanını terk edip yurda dönerken, aklından geçen düşünceleri yansıtan soylamada (Drs. 100b 8-13) geçer:

*Kalkubanı Selcan hatun (9) tırduğuynda
Yelisi kara kazılık atuy bindüğünde
Babamuy (10) ağ ban [évi] eşigine düşdügünde
Oğuzuy ala gözli kıızı (11) gelini بيلدقة
Her kişi sözün söyledükde
Sen orada (12) turasın ögesinin
Kan Turalı zebun oldu, at (13) ardına aldum,
çık dum' dëyesin*

Soylama, Selcan Hatun'un onu "at ardına" alarak kurtardığını anlatıp övüneceğinden, bununla da alay konusu olup herkesin diline düşeceğinden kaygılanan, "gözüm döndü, gönlüm gétü" (Drs. 100b: 13) diyen Kan Turalı'nın sevgilisini öldürme isteğini ifade etmesiyle biter (Drs. 101a: 1).

Makalenin amacı, bu metinde geçen söz konusu kelimenin nasıl okunması ve anlaşılması gerektiğini göstermek ve bu okuma biçiminin gerekçelerini ortaya koymaktır.

2. Önceki Okunuşlar

M. Ergin (1994: D197/ 11) ve O. Ş. Gökyay (2004: 95/ 11) kelimeyi *boyladukda* olarak okumuşlar. Kelimenin transkripsiyonu bu şekilde yapılmış, gövdesinin *boyla-* 'destan söylemek, hikâye anlatmak' (Ergin 1997: 56) fiili olduğu düşünülmüş, anlamı 'boyladığı zaman' (Gökyay 2004: 179) olarak sunulmuştur. Destanı İngilizceye tercüme eden G. Lewis (1974: 130) de ilgili yerin çevirisinde kelimenin bu yorumunu temel almıştır:

“When the chestnut-eyed daughters and daughters-in-law of the Oghuz tell their stories.” Araştırmacıları çağrışım sonucu *boyladukda* olarak okumaya iten sebep, muhtemelen, destanda Dede Korkut’la ilgili olarak çok geçen *boy boyladı* ifadesi olmuştur. Ancak burada gerçekten *boyla-* fiili söz konusu olsaydı, geçişli bir fiil olan bu kelimenin nesnesi de olurdu; nitekim bu fiil destanda tek başına geçmez, nesne konumunu biçimsel olarak tutan *boy* kelimesi ile beraber hep ikileme olarak (*boy boyla-*) kullanılmıştır. Kelimenin yazılış şekli metinde her geçtiği yerde istisnasız olarak *vav*’la yazılmış *boyla-* fiilinden farklıdır. En önemlisi ise *boyladukda* anlam olarak burada metne hiç uygun değildir.

S. Tezcan (2001: 269) aynı gerekçelerle bu okunuşa karşı çıkararak yeni bir öneride bulunmuştur: “Ergin ve Gökyay’ın *boyladukda* okuyup *boyla-* ‘destan söylemek, hikâye anlatmak’ eylemine bağladıkları sözcüğü ben, *yığıldukda* ‘toplandığında’ olarak düzelterek okumayı öneriyorum. Çünkü *boyla-* eylemi yalnız *boy boyla-* deyimini içerisinde kullanılır ve her yerde *vav* ile yazılır. Üstelik anlamca da buraya uygun düşmemektedir. Belki *yığıl-* yerine daha başka bir düzeltme önerisi yapılabilir, ama buradaki sözcüğün *boyladukda* olmadığı bellidir.”

S. Tezcan’ın önerisinin M. Kaçalin (2017: 144), G. Pehlivan (2015: 125-126), M. Tulum ve M. M. Tulum (2016: 365) tarafından da kabul edildiği görülüyor. *Dede Korkut* üzerine en son yapılmış inceleme ve sadeleştirilmiş metin kitaplarının birinde kelimenin

çağdaş dile aktarımı (Genç vd. 2014: 707) bu yoruma dayanmaktadır. S. Özçelik (2005a: 100b/ 11) de önceleri S. Tezcan’ın görüşüne katılmış ve onun tamirine dayanarak kelimeyi, hazırladığı *Dede Korkut* metninde *yığıldukda* olarak sunmuştur. Ancak *yığıldukda* ile yazmada gördüğümüz biçim arasında hafife alınmayacak farklar vardır. Nitekim S. Tezcan kendi de önerisini tereddütle sunmuş ve S. Özçelik kelimenin yazılış biçimiyle *yığıldukda* olarak okunması arasında uyumsuzluğu göz önünde bulundurarak kısa bir süre sonra bu okunuştan vazgeçmiştir.

S. Özçelik (2005b: 192-194) *Dede Korkut Metinleri Üzerinde Yeni Düzeltmeler (I)* başlıklı makalesinde düzeltmeler listesine bahis konusu kelimeyi de almıştır. O, bu defa kelimeyi M. Ergin ve O. Ş. Gökyay gibi *boyladukda* olarak okumuş, ancak onların anlamlandırmasını bağlama uygun görmediği için farklı bir öneri sunmuştur. Kelimenin geçtiği satır, makalede “Oğuzun ela gözlü kızı gelini dikkatle dinlediğinde” olarak çevrilmiş (Özçelik 2005b: 194), yani soylamada olduğu iddia edilen *boyla-* fiiline ‘dikkatle dinlemek’ anlamı yüklenmiştir. S. Özçelik bu düşüncesinin gerekçelerini aşağıdaki şekilde sıralamıştır:

“1. Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü’nde *boyla-* fiilinden türemiş konu ile ilgili şu veriler geçmektedir:

“**Boylamağ** (...) 2. başını çıkarıp, boynunu uzatıp bakmak
Boylanmağ boynunu uzatıp, başını çıkarıp bakmak.// Etrafına bakınmak, göz gezdirmek, başını kaldırıp bakmak.// mec. Bakınmak

Boylana-boylana etrafına *baka baka, bakına bakında*” (Altaylı 1994: 147)

2. Azerbaycan Dialektolojisi Lüğeti’nde fiil, “*boylamax (Culfa) görmek, maxmaq. -Bılar istediler boyluyalar.*” (1999: 59) şeklinde tespit verilmiştir.

3. Tarama Sözlüğü 648’de *boylamak* fiilinin bir anlamı ‘3. *sürekli olarak izlemek*’ şeklinde verilmiş olup şu örnek verilmiştir:

“*Kengal: Cemmaş mânasınadır. Yâni ol ki mahfî şikârın ve dostun gözedir. A’câm kengalgî kerded derler. Ve şikârın gözedüp boylamak*”

4. Derleme Sözlüğü 4463’te *boylama* ‘*ayakla ölçme, adımlama*’ ve *boylam boylam aramak* ‘*kariş kariş her yanı aramak*’ tespit edilmiştir.” (S. Özçelik 2005b: 195)

Görüldüğü üzere, S. Özçelik’in başvurduğu sözlüklerin hiçbirinde –ki makalede fiilin bu kaynaklarda bulunan anlamları birer birer sıralanmıştır– fiilin ‘dikkatle dinlemek’ gibi bir anlamı söz konusu değildir. Fiilin böyle bir anlamı S. Özçelik’in (2017) kendisinin araştırdığı diğer tarihi kaynaklarda da yoktur. Ayrıca, Kan Turalı metnindeki fiilin geçişsiz olduğu hususunu da unutmamak lazım. Dolayısıyla, böyle bir okunuş ve anlamlandırma için yeterli delil yoktur.

F. Zeynalov ve S. Alizade (1988: 92) bu kelimeyi ‘bildiğinde’ anlamında *bildukdâ* olarak okumuşlar. Eğer kelimenin kökü *bil-* fiili olsaydı, ek ünlü uyumuna göre *-dukdâ* değil, *-dükdâ* olurdu, yani metindeki *kaf* harfi yerinde *kef* bulunurdu. Kelimenin bu şekil-

de okunuşu anlama göre de metne uymaz. Çünkü kelimenin geçtiği satırda ve bir sonraki satırda bahsedilen, Kan Turalı’nın kafasında kurduğu olayların gelişme sırasında bilme aşaması değil, merak aşamasıdır, yani yurttakilerin henüz bir şey bildiği aşama değil, konuyu merak ettiği aşamadır: Selcan Hatun’la beraber yurda ayak bastığında (*Babamuş ağ ban [ëvi] eşigine düşdüğünde*), “her kişi”, özellikle kadınlar (*Oğuzuş ala gözli kıızı gelini*) onun neden kendi atıyla değil, bir kızın “atının ardında” gelişinin sebebini merak edecek, herkes bu konuda bir şeyler söyleyecek (*Her kişi sözün söyledükde*), dedi kodu olacaktır. Bilme aşaması, Kan Turalı’nın kafasındaki senaryoya ve soylamadaki sıraya göre sonraki aşamadır, meraklılar karşısında Selcan Hatun’un kurtarma hikâyesini anlatıp övünmesi (*Sen orada turasın öginesin Kan Turalı zebun oldı, at ardına aldum, çıkdum dëyesin*) sonucu olacaktır.

Ayrıca, nesnesiz kullanılmasının, bahis konusu fiilin geçişsizliğine işaret ettiğini de tekrar hatırlatarak, bu özelliğin geçişli *bil-* fiiline (veya yukarıda iddia edilen ‘dikkatle dinlemek’ anlamında bir fiile) aykırı olduğunu söylemek gerekir. Böylelikle, hem biçim hem anlam hem de sentaktik özellikler açısından kelimenin *bildukdâ* (Zeynalov vd. 1988: 92) şeklinde okunuşu pek ikna edici sayılmaz.

Dede Korkut’un Rusçaya tercümesinde bahis konusu kelimenin geçtiği satır şöyle çevrilmiştir: *когда светлоокие дочери-невесты огузов будут на летовках* (Bartold 1962:

71). Burada на летовках ifadesine dayanarak, V. V. Bartold'un kelimeyi *yayladuğda* biçiminde okuduğunu anlamak mümkündür: *Oğuzun ela gözülü kızları gelinleri yayladıkta. Yayla- 'yaylaya çıkmak, yazı yaylada geçirmek' anlamına gelen bir fiildir. Ancak V. V. Bartold'un okumasını da doğru kabul etmek zordur. Çünkü kelimenin sadece ikinci harfinin altında iki nokta var. İlk harfin altında tek nokta olduğu, yani harfin y değil b olduğu yazmada bariz şekilde görülmektedir. Anlamlandırma metne uygun olsaydı, bunu bir yazım hatası olarak görmek belki mümkündür. Ancak yayladuğda anlam olarak da bağlama uygun düşmemektedir: Kan Turalı'nın endişelerini yansıtan bu metinde yaylamanın ne işi var ve neden sadece kızlar, gelinler yaylasın?*

Özetle, yukarıda bahsedilen okuyuşlar ya biçim itibarıyla ya anlamına göre ya da her iki yönüyle kabul edilemez niteliktedir. Bu, metni doğru anlamak ve anlamlandırmak için yeni bir okuma önerisi ileri sürülmesini zorunlu kılmaktadır.

3. Yeni Öneri

Bahis konusu kelimeyle ilgili kesin olarak bilinen ve herkesin mutabık olduğu husus, onun bir fiil (zarf-fiil) olduğudur. Bu fiilin faili Oğuz'un kızı, gelinidir. Aslında bu, söz konusu kelimenin ne olduğunu anlamak için önemli bir ipucudur. Destanda *kız, gelin* kelimelerinin bir arada özne olarak genel anlamda kadınları belirtmek için kullanıldığı yapılarda fiil veya fiil grubu da genellikle kadınlara has bir eylemi belirtmiştir. Mesela:

Qalın Oğuzun gelini kıızı bezenen çağda (Drs. 12b: 7-8);

Kızı gelini... kızıl kına ağ eline yakmaz oldu (Drs. 47b: 10-11).

Demek ki, bu sınırlamanın bizi ilgilendiren soylamada da söz konusu olduğunu bekleyebiliriz; yani burada fiilin ifade ettiği eylem, erkeklere değil, kıza-geline (kadınlara) has bir eylemdir. Hâlbuki önceki okumalarda bu, göz önünde bulundurulmamıştır. Önerilen *yığılmak, bilmek, yaylamak, dikkatle dinlemek* gibi fiillerin belirttiği iş, durum her iki cinse aittir, hele *boylamak* fiilinin meydana getirdiği çağrışım kız-gelinle değil, tam tersi, bir erkekle, Dede Korkut ile ilgilidir. *Boylamak* fiili başka bir açıdan da bağlama kesinlikle uymamaktadır. *Boylamak* övmekle ilgilidir hâlbuki bahis konusu soylama kızın, gelinin övmesini bekleyen değil; rezil olmaktan çekinen Kan Turalı'nın düşüncelerini yansıtır. Dolayısıyla, burada övmekle ilgili pozitif yan anlamlı bir fiilden ziyade, negatif yan anlamlı bir fiil beklemek daha mantıklıdır.

Söz konusu kelimenin kökünün bir fiil (*bil-, yığ-*) veya isim (*boy, yay*) değil, bir ünlem olduğu kanaatindeyiz. Bu ünlem, şaşkınlık, alay, hoşnutsuzluk belirten *buy* veya *bıy* biçimlerinde kullanılan kelimedir. Kelime bu biçimlerin dışında, *bıyy, bıy, boöy* vs. benzer şekillerde Türkiye'de (DS 1965: 445, 807) ve Azerbaycan'da (Orucov vd. 2006: 294, 366) hâlen yaygın şekilde kullanılmaktadır. Gözlemlerimiz ve daha önce yapılan araştırmalar (Cahangirov 2005: 202) *buy/ bıy* ünleminin genellikle kadınlar tarafından

kullanıldığını göstermektedir. Türkiye Türkçesi ağızlarında işlevi bu ünlemle aynı olan ve aralarında etimolojik ilişki olduğu iddia edilen (Akalin 2000: 437) *abu/ abo/ abov* ünleminin da bilhassa kadınlar tarafından kullanıldığı gözlemlenmiştir (Bazin 1958: 39-49; Tietze 2002: 79). Erkekler tarafından istifade edilirse, ünlemin dar ünlülü (*biy, buy*) değil, genellikle geniş ünlülü (*boy, abo* vs.) fonetik türleri kullanılır. Tabii ki, erkekler de *buy/ biy* ünleminin işlevini bilir, anlamını anlar, ancak kadınlardan farklı olarak, aktif dillerinde bu kelimedenden genellikle istifade etmezler.

Kelimenin Dede Korkut döneminde de kullanıldığına destanın kendisi tanıklık etmektedir. Ünlem, *Dede Korkut*'ta aşağıdaki örneklerde geçer:

Kısırca Yenge: “Buy! Bu zevâl gelecek delü beni görmüş gibi söyler” dedi. (Drs. 58b: 8-9) / Kısırca Yenge *eydür: “Buyy! Buyy! Zevâl gelecek delü delü beni görmüş gibi söyler, zeval başuña” dëyüb vardı yerine oturdu.* (Vat. 80b: 11-12);

Böyle degeç, Boğazca Fâtima eydür: “Buy! Deli, boğma çıkaracak, olanca ‘aybumuzu kaçdı (Drs. 59a, 5-7) / *Boğazca Fâtima eydür: “Buyy! Buyy! Boğmalar çıkar, delü ozan, gelüb datlıcak sohbetimüz bozan, olanca ‘aybumuzu başımuza kaçan...* (Vat. 81a, 7-8).

Kan Turalı boyundaki bahis konusu kelime işte bu *buy* ünlemine *-la* yapım eki getirilmesi suretiyle oluşturulmuş *buyla-* fiilinin zarf-fiil biçimidir: *buyladukda*. Yapım eki olan *-la* Türkçede en işlek isimden fiil türeten

eklerdendir ve A. von Gabain'in (1988: 49) ifadesiyle, onun “sınırsız kullanıma imkânı vardır.” Ekin ünlemlere ilavesiyle de filler türetilir: *ahlamak, vahlamak, oflamak, puflamak* vs. Konuşma dilinde *-la* eki vasıtasıyla tek heceli ünlemlerin tamamından fiil oluşturulabilir. Bunlardan daha sık kullanılanları yazı dilinin de malı olarak sözlüklerde yer almıştır. Bu tür filler, köklerini teşkil eden ünlem seslerin çıkarılmasının yanı sıra, o ünlemlerin belirttiği hissiyatı (sevince, keder, hayret vs.) ifade eder; mesela, ‘ah sesi çıkarmak, ah etmek’ anlamlarına sahip *ahla-* fiili üzüntü, pişmanlık belirtir. Bu çerçevede *buyla-* fiilinin anlamının ‘*buy* diye şaşkınlık ve(ya) alay ifade etme’ olduğunu anlayabiliriz. Fiilin anlamı Kan Turalı boyundaki bağlama tam uygundur. Burada soylamadaki düşüncelerin özellikle neyin üzerine Kan Turalı'nın aklına geldiğine dikkat etmek lazım. Bunun için metinde soylamadan bir önceki cümleye bakalım:

Selcan Hâtun Kan Turalıyı at ardına aldı çıkıdı. Giderek Kan Turalı'nın fikrine bu geldi-kim: “Kalkubanı Selcan Hâtun turduğunda, yelisi kara kazılık atun bindüğünde, babamun ağban [évi] eşigine düşdüğünde ... (Drs. 100b: 6-10).

Soylamanın sonu da bir daha at konusunun vurgulanmasıyla biter: “*at ardına aldum, çıkdum*” *diyesin* (Drs. 100b: 12-13).

Evet, atı oklanmış, öldürülmüş ve kendisi de yaralanmış olan Kan Turalı, Selcan Hatun'la beraber düşmanı yendikten sonra onun atının terkisin-

de savaş meydanından çıkmak zorunda kalmıştır. Kan Turalı'nın içine kurt düşüren husus, işte kendi atının belinde değil, başkasının ve üstüne üstlük bir kızın atının terkinde yurda dönecek olmasıdır. Bu, boy boylanacak bir durum değil, Kan Turalı gibi bir yiğitten Oğuz'un beklemediği şaşırılacak bir durumdur. Kan Turalı'ya göre, yurda vardıklarında Oğuz'un kızı, gelini: “Buy, bir kızın atının terkinde gelmiş, bunun atı nerede?” diye şaşırarak, herkes bu sorulara cevap için bir fikir yürüterek sözünü söyleyecek, dedikodu olacak. Buradaki durumu ifade etmek için şaşırmak anlamında bir fiil yeterli olmuyor. Çünkü burada şaşırmakla beraber bir alay, beklentileri karşılamama, bir beğenmeme de söz konusudur. Bu ayrıntıların tamamını *buyla-* fiilinden daha güzel, daha canlı, daha kapsamlı ifade eden başka bir kelime yoktur.

Yukarıda ifade edildiği üzere, *buy* kadınların kullandığı ünlemdir. Dolayısıyla, bu ünlemden türemiş olan *buyla-* fiilinin ifade ettiği eylemi gerçekleştiren de genellikle kadınlar olur. Bu açıdan *buyla-* fiili, anlamına göre bağlama uymasının yanı sıra, öznen (metinde: *kız, gelin*) kaynaklanan kullanım alanı sınırlamalarının dışına çıkmadığı için de yerinde bir kelimedir.

Bahis konusukelimenin *buyladuğda* olarak okunuşuna tek itiraz, *buyla-* fiiline sözlüklerde tesadüf edilmemesi olur. Ancak aynı mantıkla benzer yapıya sahip *güvle-* (Drs. 61b: 1); *manla-* (Drs. 76b: 3) veya *sinle-* (Drs. 25b: 1) gibi fiillere de itiraz edilebilir, hâlbuki

bunlar *Dede Korkut* metninde var ve okunuşlarında tereddüt yoktur. *Buyla-* gibi bir fiilin sözlüklerde yer almasının sebebini tahmin etmek zor değildir. Ünlem bünyesinde spontane oluşan bu tür fiiller, az kullanıldığı da göz önünde bulundurularak bir edebî yazılı dil olgusu olarak değil, konuşma dili olgusu olarak (veya bir dil olgusu olarak değil, söylem olgusu olarak) algılanıp sözlüklere alınmaz. Mesela, benzer şekilde oluşan *vahlamak* fiiline Türkçe sözlüklerde madde başı olarak genellikle yer verilmez. Dolayısıyla, *buy* ünlemi ve onun fonetik türlerinin üzerine *-la* eki getirilmek suretiyle oluşan fiillerin sözlükte olmaması, bu fiillerin bir metinde olmaması anlamına gelmez. Tek heceli bir ünlemden *-la* eki vasıtasıyla fiil oluşturulması Türkçenin kelime türetme sisteminde doğal işleyiştir.

Buy veya aynı işleve sahip ünlemler üzerine *-la* eki getirilerek türetilen fiiller edebî dilde yoksa dahi, konuşma dilinde vardır. Bunları film ve dizilerde veya konuşma dilinin yazılı olarak yansıtıldığı internet sayfalarında bile görebiliriz. Mesela, konuşma dilinin örneği olarak *buyla-* fiili “Ekşi Sözlük”te ve Azerbaycan Türkçesindeki bir sayfada tamamen konuşma dilini temsil eden yorum diyalogunda, *abo* ünleminden oluşan *abolamak* fiili *Baba Ocağı* adlı bir dizide geçer:

“Sevgili zevcem daha buzdolabında görür görmez başlıyor *buylamaya*” <<https://eksisozluk.com/rokfor--36329?p=5>>; “Çox *buylama* sen qetdandan qend oğruyanda o bu sayta idi” <<http://news.milli.az/country/511210.html>>;

“Murat: Ben size ‘*abo* demek yok’ demedim mi? Men ediyorum bu sözü. Bir daha *abolamak* yok, yoksa hepimizi tararım. Çıldırıttınız beni burda.” <<http://forum.dizifilm.com/forum/archive/index.php/t-59004-p-3.html>>.

Dede Korkut metninin de sadece edebî dil malzemesinden oluşmadığı, canlı konuşma dilinden örnekler içerdiği sır değildir. O. Ş. Gökyay’ın (1994: 79) belirttiği gibi, “esere, gereksiz edebiyat süsleri bulunmayan, kısa, yalın ifadelerle örülmüş, yapmacıksız, özenlisiz bir üslup hâkimdir. Üsluptaki bu canlı ifadenin kaynağı konuşma dilidir.” Böyle bir metinde *buyla-* fiiline tesadüf edilmesi doğaldır.

Kökün neden *u* ile okunmasına gelince, *Dede Korkut* metninde yuvarlak ünlülerin *vav*’sız yazıldığı durumlar var (bkz.: Özçelik 2005b: 193; Sultanazade 2013). Gerçi kelimenin kökü *bıy* olarak da okunabilir, hatta böyle bir okunuş *vav*’sız olan yazılış şekline daha uygundur. Sadece, metinde bu kökün ayrı bir kelime olarak geçtiği ve yukarıda transkripsiyonu verilen durumlarda her iki nüshada da ünlem *vav*’la yazıldığı için söz konusu fiil kökünde *buy* biçimi tercih edildi. Yoksa kökün *buy* veya *bıy* olarak da okunması arasında önemli bir fark yoktur, çünkü her iki biçimin anlamı ve işlevi aynıdır. Bunu ünlemin bugün Türkiye ve Azerbaycan’daki kullanım şekillerinden tespit etmek mümkündür.

4. Sonuç

Dede Korkut Kitabı’nın Dresden nüshasında (sayfa: 100b, satır: 11) geçen بيلدقده kelimesinin hem anlam hem de biçim açısından *buyladuğda* olarak okunması kabul edilebilir. Bu kelime *buy* kökü, *-la* yapım eki ve *-duğda* zarf-

fiil ekinden oluşmaktadır. Harfiyen anlamı ‘*buy* söylemek’ olan *buyla-* fiili şaşkınlık, alay veya hoşnutsuzluk, ayıplama belirtir.

Dede Korkut’un *Kan Turalı* boyunda, yurda yaklaştığı sırada kahramanın aklından geçen düşüncelerin yer aldığı ve bunları Selcan Hatun’a söylediği soylama şeklindeki parçada kullanılmış söz konusu kelimenin anlamı metne uygundur: Bir kızın atının terkinde yurda dönmek mecburiyetinde kalan Kan Turalı, Oğuz’da şaşkınlık ve istihzayla karşılanacağını düşünmektedir.

Kelimenin geçtiği satırda failin ifadesinin Oğuz’daki her kişi ile değil, sadece kız, gelinle sınırlandırılmış olması, fiilin *buyladuğda* şeklinde okunması gerektiğini pekiştiren önemli hususlardandır, çünkü *buyla-* fiili kadınlara has eylemi belirtir.

Fiilin yazılış ve okunuş biçimleri arasında çifte bir uygunluk söz konusudur. Onun kökü *buy* veya *bıy* olarak okunacak biçimde yazılmıştır, bu kökün ifade ettiği ünlem de genellikle *buy* veya *bıy* şeklinde telaffuz edilir.

NOTLAR

- 1 S. Tezcan, H. Boeshoten (2001: 236-237) bu kelimeyi *buyı*, *buyı* ve M. Kaçalın (2006: 62-63) de *boyı*, *boyı* okumuşlar. Ancak Anadolu ve Azerbaycan’da bu ünlemin 20’ye yakın fonetik türü arasında *buyı* veya *boyı* diye bir biçime rastlanılmamaktadır. Biz transkripsiyonda hâlâ canlı olarak kullanılan *buyıy* türünü tercih ettik. Bu, ünlemlerin genel kullanıma özelliğine de uygundur: “Ünlem sözcüklerinin ünlüler ve f, s, z, ş, y, r ünsüzleriyle bitenlerinde seslerin uzatılarak söylendiği görülmektedir; abooo!, heee!, aaaa!, pffff!, vzzzz!, czzzz!, fızzzz!, pızzzz!, hızzzz!, pırrr!, vayyyy!, vıyyy! gibi” (Gedizli 2015: 130)

KAYNAKÇA

- Akalın, Şükrü Halûk. "Adana'nın Söz Varlığı". *Efsaneden Tarihe, Tarihten Bugüne Adana: Köprübaşı* İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2000: 431-437.
- Bartold, V. V. *Kniga Moego Deda Korkuta. Oguzskiy Geroişeskiy Epos* (V. M. Jirmunskiy ve A. N. Kononov, haz.). Moskova-Leningrad: Nauka, 1962.
- Bazin, L. "A Propos de l'exclamation Anatolienne Abao!". M. J. Eckmann, A. S. Levend ve M. Mansuroğlu, haz. *Jean Dery Armağanı / Mélanges Jean Dery*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1958: 39-49.
- Cahangirov, Fikrət. *İngilis və Azərbaycan Dillərində Modallığın Struktur-Semantik Tədqiqi (Müqayisəli Tipoloji Tədqiqat)*. Bakı: Elm, 2005.
- Coates, Jennifer. *Women, Men and Language: A sociolinguistic account of sex differences in language*. London: Longman, 1986.
- DS: *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*. II. Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1965.
- Ergin, Muharrem. *Dede Korkut Kitabı* I. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1994.
- _____. *Dede Korkut Kitabı* II. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1997.
- Gabain, Annemarie von. *Eski Türkçenin Grameri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988.
- Gedizli, Mehmet. "Türkçede Ünlemler ve Temel İşlevi". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 8 / 36 (2015): 126-134.
- Genç, İlhan ve diğer. *Dede Korkut Kitabı: Han'ım Hey*. Cilt 1. Ankara: TOBB, 2014.
- Gökyay, Orhan Şaik. "Dede Korkut". İslâm Ansiklopedisi. Cilt 9. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1994: 77-80.
- _____. *Dedem Korkudun Kitabı*. İstanbul: MEB Yayınları, 2004.
- Kaçalın, Mustafa S. *Dede Korkut'un Kazan Bey Oğuz-nâmesi*. İstanbul: Kitabevi, 2006.
- _____. *Oğuzların Diliyle Dedem Korkudun Kitabı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2017.
- Labov, William. *Sociolinguistic Patterns*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1972.
- Lewis, Geoffrey, çev. *The Book of Dede Korkut*. Middlesex: Penguin Books, 1974.
- Orucov, E., ve diğer. *Azərbaycan Dilinin İzahlı Lüğəti*. Bakı: Şerq-Qerb, 2006.
- Özçelik, Sadettin. *Dede Korkut*. Ankara: Gazi Kitabevi, 2005a.
- _____. "Dede Korkut Metinleri Üzerinde Yeni Düzeltmeler (I)". *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi* VI /1: (2005b): 181-200.
- _____. "Süheyl ü Nevbahâr ve Tarama Sözlüğü"nde Boyla- Fıli Üzerine Düzeltmeler. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 6(4) (2017): 2114-2121.
- Pehlivan, Gürol. *Dede Korkut Kitabı'nda Yapı, İdeoloji ve Yaratım: Dresden ve Vatikan Nüshalarının Mukayeseli Bir İncelemesi*. İstanbul: Ötügen Yayınları, 2015.
- Sultanzade, Vugar. "Uşun Koca Oğlu'nun Kaç Kardeşi Vardı? (Dede Korkut Kitabı'ndaki Bir Kelime Üzerine)". *Millî Folklor* 100 (Kış 2013): 149-153.
- Tezcan, Semih. *Dede Korkut Oğuznameleri Üzerine Notlar*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2001.
- Tezcan, Semih ve Hendrik Boeshoten, haz. *Dede Korkut Oğuznameleri*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2001.
- Tietze, Andreas. *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati Sprachgeschichtliches und Etymologisches Wörterbuch des Türkei-Türkischen*. Cilt 1: A-E. İstanbul-Wien: Simurg, 2002.
- Tulum, Mertol ve Mehmet Mahur Tulum. *Dede Korkut: Oğuznameler - Oğuz Beylerinin Hikâyeleri*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2016.
- Zeynalov, F. ve S. Əlizadə, haz. *Kitabi - Dədə Qorqud*. Bakı: Yazıçı, 1988.
- Xia, Xiufang. "Gender Differences in Using Language". *Theory and Practice in Language Studies*. 3/ 8 (2013): 1485-1489.